

## İRAQ-TÜRKMAN ƏDƏBİYYATINDA DIVAN ŞEİRİ ƏNƏNƏSİ VƏ OSMAN MƏZLUM

Hülya Aslanova

AMEA-nın Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan  
e-mail: [hulya.aslanova@gmail.com](mailto:hulya.aslanova@gmail.com)

**Xülasə.** Məqalədə İraq-Türkman ədəbiyyatında divan şeiri ənənəsinin görkəmli davamçısı və nümayəndəsi olan, eləcə də, həmkarları tərəfindən “gələcəyin şairi” adlandırılmış Osman Məzlumun həyat və yaradıcılığı haqqında məlumat verilmişdir. Şairin yaradıcılığında aparıcı mövqe tutan vətənpərvərlik, pessimizm və tərkidünyalıq hisslərinə xüsusi diqqət yetirilmiş, poetik dilinin çətinliyi və qəlizliyi ön plana çıxarılmışdır. Bütün yuxarıda qeyd olunanlar konkret nümunələr ilə əsaslandırılmışdır.

**Açar sözlər:** İraq-Türkman ədəbiyyatı, divan ədəbiyyatı, əruz, Kərkük, xoryat, Osman Məzlum, pessimizm.

---

### DIWAN POETRY TRADITION IN IRAQI-TURKMAN LITERATURE AND OSMAN MAZLUM

Hulya Aslanova

*Institute of Oriental Studies ANAS,  
Baku, Azerbaijan*

**Abstract.** The article describes general information about the life and works of Osman Mazlum—successor and an outstanding representative of diwan poetry tradition in Iraqi-Turkman literature, who is called “the poet of the future” by his colleagues. Particular attention in the article was paid to patriotism, pessimism and asceticism, which takes dominant position in his works. The difficulty of his poetic language was brought to the fore. All the above mentioned were based on concrete examples.

**Keywords:** Iraqi-Turkman literature, diwan poetry, aruz, Kirkuk, horyat, Osman Mazlum, pessimism

---

### ТРАДИЦИЯ ПОЭЗИИ ДИВАН В ИРАКСКО-ТУРКМАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И ОСМАН МАЗЛУМ

Хулия Асланова

*Институт Востоковедения НАНА, Баку,  
Азербайджан*

**Резюме.** В статье дана информация о жизни и творчестве Османа Мазлума, который является продолжателем и выдающимся представителем традиции поэзии диван в Иракско-Туркманской литературе, которого коллеги называют «поэтом будущего». Особое внимание уделяется чувствам патриотизма, пессимизма и аскетизма, которые занимают доминирующее место в его творчестве. Трудность его поэтического языка выдвинута на первый план. Все вышесказанное было основано на конкретных примерах.

**Ключевые слова:** Иракско-Туркманская литература, поэзия диван, аруз, Киркук, хорйат, Осман Мазлум, пессимизм.

---

## 1. Giriş

Forma və məzmun etibarilə klassik şərq ədəbiyyatını müxtəlif cür adlandırırlar: saray ədəbiyyatı, şəhər ədəbiyyatı, əsilzadələr ədəbiyyatı, müsəlman ədəbiyyatı və s. Məzmun etibarilə bu ədəbiyyatı dini ədəbiyyat, məhəbbət ədəbiyyatı, elmi ədəbiyyat, dünyəvi ədəbiyyat, tarixi ədəbiyyat və s. də adlandıranlar var. Bütün bunlarla yanaşı klassik ədəbiyyatın bir adı da var – divan ədəbiyyatı [5, səh.3].

"Divan ədəbiyyatı" dedikdə klassik şairlərin, əsasən də "Divan" bağlayan müəlliflərin, eləcə də qələmlərini daha çox əruz vəznində sınayan yazarların məsnəviləri və çeşidli lirik şeir növləri nəzərdə tutulur. "Divan ədəbiyyatı" anlayışı bir termin olaraq Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında uzun müddətdir ki, qəbul edilmiş və bizdə onun qarşılığı olaraq klassik yazılı ədəbiyyat ifadəsi daha çox işlənir. Bununla belə, son dövrün Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da "Divan ədəbiyyatı" termininə rast gəlirik ki, bu da müəyyən mənada qeyd olunduğu kimi, klassik yazılı ədəbiyyat anlamına uyğun gəlir [6].

"Divan ədəbiyyatı" məna və forma baxımından zəngin olduğu qədər yayıldığı ərazi baxımından da zəngindir. O, Balkan adaları, Krım, Azərbaycan, İraq və s. Osmanlı İmperiyasının yayıldığı bütün torpaqlarda mövcud olmuş bir ədəbiyyatdır [4]. Bunlar arasında İraqda yaşayan türkmanlar da var. Ərbil, Kərkük, Bağdad, Mosul, Diyalə, Tuzxurmatu, Altunköprü, Kifri və türkmanların yaşadığı digər bölgələrdən bu sahədə qələmini sınamış çox istedadlı simalar var: Füzuli, Nəsimi, Osman Ruhi Bağdadlı, Yusuf Garibi, Abdürrezak Ağa, Hicri Dede, Yakup Ağa, Mehmet Sadık, Cahid Hamdi, Nazım Refik Koçak, Hasan Görem, Felekoğlu, Osman Mazlum, Fuad Şeyx Mustafa, Nesrin Erbil, Hüsam Hasret, Esat Erbil və s. İraqda 1958-ci ildən qabaq inkişaf etmiş divan şeiri 1958-ci ildən sonra ancaq bir neçə şairin yaradıcılığı ilə davam etdirilmişdir [4, səh.2]. Onların əksəriyyəti qələmlərini həm klassik tərzdə, həm də yeni tərzdə sınamışlar. Lakin, onlar arasında xüsusi yer tutan Osman Məzlum yaradıcılığını sırf divan ədəbiyyatı istiqamətində qurmuş və bu sahədə zəngin bir irs qoyub getmişdir.

Osman Məzlum 1922-ci ildə Kərkükdə anadan olmuşdur. Həm ata, həm də ana tərəfdən Kərkükün qədim qəbilələrindən olan bayat qəbiləsinə mənsub xalis türkmandır. İlk təhsilini yerli məhəllə məktəblərinin birində molla yanında almışdır. Təhsilini dörd sinifli Kale və iki sinifli Merkeziyyə məktəbində davam etdirdikdən sonra orta məktəb və liseyi də uğurla bitirmişdir. Orta təhsilini başa vuran şair 1940-cı ildə Bağdada gedir və burada Dərü'l-Mu'allimin əl-Aliyə Universitetinin ərəb dili fakültəsinə daxil olur. Lakin, bu fakültə onun şəxsi zövqünü və tələblərini ödəmir. Burada bir il təhsil aldıqdan sonra buranı tərk edərək Bağdad Universitetinin hüquq fakültəsinə qəbul olunur. Hüquq fakültəsində oxuya-oxuya Ədliyyə Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən "Eytam" ("Yetimlər") dairəsində məmur vəzifəsində çalışır [4, səh.20].

1946-cı ildə hüquq fakültəsindən məzun olduqdan sonra məmur həyatına davam edir, müxtəlif illərdə Süleymaniyyə, Raniyə, Havicə və Kərkük kimi şəhərlərdə ədliyyə dairələrində işləyir. Ən son olaraq isə, Kərkükdə baş prokuror köməkçisinin baş katibi vəzifəsinə təyin olunur. 1971-ci ildə bu vəzifədən azad olunaraq Şəriyyə məhkəməsinin baş

katibi vəzifəsinə təyin olunur [11, səh.230]. Bu təyinat şairin ürəyincə olmur. Həmin dairədə işlərin çoxluğu səbəbi ilə təqaüdə çıxır və Kərkükdə məskunlaşaraq ailəsi ilə birlikdə sakit və rahat bir həyat sürür. Lakin, 1978-ci ildə baş verən bir hadisə şairin həyatını dəyişdirir. Ağır avtomobil qəzası keçirən şair bu hadisədən sonra evinə qapanır və vəfatınaqədər oranı tərk etmir [7, səh.214]. Əvvəllərdə bədbin ruhda şeirlər yazan, daim şikayətlənən şair daha da bədbinləşir, bir növü tərk-i-dünya həyatı yaşamağa başlayır. Təbii ki, bu, onun yaradıcılığında da öz əksini tapır.

Şair 1995-ci ilin iyul ayın 22-də vəfat edir. Onun ölümündən sonra özü kimi şair olan qardaşı Abbas Mustafa, eləcə də, Hasan Kevser, Fehmi Esat Naip, Ömer Sabir Türkmənoğlu kimi şairlər mərsiyə yazıblar [11, səh.231].

Osman Məzlum divan ədəbiyyatı ənənəsinə bağlı bir şair olmuş, qələmini daha çox əruz və heca vəznində sınaşıdır. İraq-türkman ədəbiyyatı tarixində Məhəmməd Sadiqdən sonra divan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi hesab edilir. Əruz elmini yaxşı bilməməsinə baxmayaraq, şeirlərində istifadə etdiyi canlı təsvirlər və təşbehlər üslubuna rəng və özünəməxsusluq qatmışdır [2, səh.437]. Şeirlərində şikayət və bədbinlik ön plana çıxır. Bu, həyatında baş verən xoşagəlməz hadisələrlə bağlıdır. “Məzlum” təxəllüsü də məhz buradan irəli gəlir.

İraq-türkman ədəbiyyatının görkəmli və yorulmaz tədqiqatçısı Əta Tərzibaşı şair haqqında demişdir: “Əruz elmini yaxşı bilmədiyi halda, onu fitri olaraq şeirlərində gözəl surətdə tətbiq etməyə çalışan cənab Osman Məzlum nəticə olaraq İraq türkləri arasında divan ədəbiyyatı şeirinin Məhəmməd Sadiqdən sonra əsas nümayəndəsi olmağa namizədliyini irəli sürmüş sayılır. Həqiqətən də, Məzlumun ağzı bir şair ağzıdır. Bir sıra platonik eşq şeirləri və reallığa uyğun canlı təsvirləri ilə ədəbiyyat tariximizdə birinci olacağına inanırıq” [3, səh.265]. Göründüyü kimi, Tərzibaşı Məzlumu iraq-türkman ədəbiyyatında divan şeirinin ustadlarından olan Məhəmməd Sadiq ilə müqayisə edir, hətta bərabər tutur. Qeyd edək ki, Məhəmməd Sadiq özü də Məzlumun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, onu gələcəyin şairi adlandırmışdır: “Osman Məzlumun fikirləri gözəldir, əruz vəznini bilir, amma, özünü qafil edir və yolundan çıxır. Sözlərim ona vəsiyyəət olsun, çünki, gələcəyin şairi Məzlum olacaqdır. Məzlum, keçmiş yolundan dönmə. Onu bil ki, əruz vəzni ilə şeir yazmayan şair deyildir” [3, səh.265].

Osman Məzlum yaradıcılığına nəzər saldıqda görmək olar ki, o, şeirlərini əruz vəznində və klassik osmanlı ləhcəsində yazmış, çətin xarici söz və ibarələrəgeniş yer vermişdir. Şairin şeirlərinin dili üçün osmanlı ləhcəsini seçməsi Tərzibaşının fikrincə türk

dilində əruz qəliblərinin sabit qalması ilə bağlıdır. Ərəb dilində isə çox vaxt bu qəliblər dil yolunda fəda edilir [11, səh.234]. Şeirlərdə istifadə olunan qəlib və anlaşılmaz xarici sözlərə gəlinə isə, şair onları rahatlıqla əruz qəliblərinə sala bildiyi üçün və heç bir dəyişiklik etməyə ehtiyac olmadığı üçün istifadə etmişdir. Misal üçün şairin “Talhim” (“Taleyim”) şeirindən [2, səh.438] bəzi beytləri göstərmək olar:

Birbiri üzre bıraksam gördüğüm nekbetleri  
Kummesi kandil dağından yüksəlir bala çıkar

\*\*\*

Rüyime berber tıraş etdikte vursa pudra  
Su-ı hazzımdan o povder bir siyah sürmə çıkar

\*\*\*

Yaz günü eyrkuler alsam küre-i haddad olur  
Kış günü tennur yakarsam lehpesi sermə çıkar

Nümunələrdən də göründüyü kimi, beytlərdə ərəbcə, farsca, hətta ingiliscə sözlərə rast gəlmək olar. Klassik şeirlərdə ərəb-fars sözlərinin istifadə olunması təbii hal olsa da, ingiliscə sözlərin istifadə olunması bir yenilikdir. Məsələn, ikinci beytin ikinci misrasına istifadə olunan “povder” sözü ingilis dilində olan “powder” (pudra, kirşan) sözünün, üçüncü beytin birinci misrasında istifadə olunan “eyrkuler” sözü isə yenə də ingilis sözü olan “air-cooler” (hava soyuducu) sözünün danışiq dilinə keçmiş formasıdır.

Əta Tərzibaşı özünün “Kərkük Şairləri” kitabında bu haqda yazır: “Məzlumun osmanlı ləhcəsində yazdığı klassik şeirləri xarici söz və tərkiblərlə dolu olduğundan həvəsli gənclər arasında çox da geniş yayılmamışdır” [11, səh.234]. Tədqiqatçı onu da qeyd edir ki, Məzlumdan bu çətin və anlaşılmaz sözləri azaltmasını xahiş etdikdə o, “Bunu edə bilmərəm! Qələmə aldığım şeiri olduğu kimi, öz səliqəmə uyğun yazıram. Başqa cür yazsam, sünnilik və təqlidə yol vermiş olaram” demişdir [11, səh.234]. Özünün “Şiirimde Teşəüm Zahiresi” (“Şeirimdə Pessimizm”) [11, səh.237] adlı şeirində şair bu barədə yazır:

Farisi ve Arabi çok kelime var sözümde,  
Latini sözün çok önemi var sanki gözümde

Məzlum şeirlərinin dilinin çətinliyi mövzusuna Əbdüllətif Bəndəroğlu da toxunmuşdur. O, “İraq Türkman Ədəbiyyatı tarixinə bir baxış” kitabında bu barədə yazır: “Şairimizin şeirlərində istifadə etdiyi dil əcnəbi sözlərdən uzaq olsaydı, əsrlər boyunca bir “Osman Məzlum” məktəbi yaratmaq imkanı əldə etmiş olardı. Gənclərimizdə bu məktəbin

yolu ilə gedib ədəbiyyatımıza böyük xidmətlər göstərə bilərdilər. Təəssüf ki, şairimizin istifadə etdiyi bu əcnəbi sözlər qarşısında gənclərimiz əli bağlı qalmışlar” [3, səh.262-263].

Osman Məzlumun şeirlərində istifadə etdiyi mövzular divan şeiri üçün xarakterik olan mövzulardır. Milli və dini hisslər, eşq-məhəbbət, ictimai mövzular Osman Məzlum yaradıcılığı üçün xarakterikdir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, yalnızlıq, acı, kədər və bundan irəli gələn bədbinlik ruhu şairin yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Onun şeirləri yalnızlıq və üzüntü ilə doludur. Həyatında baş verən üzücü hadisələr səbəbi ilə dərin kədərə bürünən şair bunu şeirlərində də əks etdirmiş, hər zaman həyatından, bəxtindən şikayətçi olmuşdur. Hər beyt, hər misra özündə şairin kədərini, acısını, həyatdan və zamanədən gileyini, yorğunluğunu əks etdirir, ümumi desək, oxucuya şairin iç dünyasını açır. “Gönlümün Defterindən” (“Könlümün Dəftərindən”) kitabının girişində şair yazır: “Bu kitabımda nacaq yaralı bir qəlbin fəryadlarını, Leylası üçün ağlayan bir gözün qanlı yaşlarını, inləyən bir aşiqi-biçarənin şikayətlərini, cani-dildən torpağa bağlı olan bir vətəndaşın əzəli vətən sevgisini tapa bilərsiniz” [7, səh.215-216].

Qeyd etdiyimiz kimi, şair yaradıcılığı boyu əruz vəzninə üstünlük vermişdir. Şairin divanında qəsidə (“Talihim”, “Bağdad”, “Vatan”, “Canım Kərkük” və s.), qəzəl (“Bana Sor”, “Yandırır”, “Desünler”, “Olur” və s.), məsnəvi (“Şiirimde Teşəüm Zahiresi”, “Tevhid ve Münacat”), müxtəlif şairlərə yazdığı təxmis və mərsiyə, tarix, rübai kimi janrlara rast gəlmək olar. Bundan əlavə olaraq, şair qələmini heca vəznində də (“Kumru”, “Baykuş”, “Falcı”, “Çile Bülbul”, “Horozla Hasbihâl” və s.) sınımışdır. Şairin əruz vəznində göstərdiyi ustalığ, toxunduğu mövzular, istifadə etdiyi bədii təsvir vasitələri heca vəzni üçün də xarakterikdir.

Şairin iç dünyasını anlamaq, bədbinliyini tam şəkildə hiss etmək üçün onun 37 beytlik “Talihim” (“Taleyim”) qəsidəsinə [2, səh.438] nəzər salmaq kifayətdir:

Göy məhəbbətə hüdudə hac üçün etsem sefer  
Başıma taşlar yağar karışma ajderha çıkar  
Öyle bedbaht bir kulum kim çarşıda satsam kefen  
Kimse ölmez , ya kefensiz gömmeye fetva çıkar  
Asyab-ı dehirde buğday dartsam nan için  
Ya değirmene su gelmez ya unum arpa çıkar

Şair özünü o qədər bədbəxt hesab edir ki, həcc ziyarətinə getsə göydən daş yağacağına, qarşısına əjdaha çıxacağına, bazarda kəfən satsa heç kimin ölməyəcəyinə,

kəfənsiz dəfn edilmə barədə fitva veriləcəyinə, çörək bişirmək üçün buğda yığsa dəyirmanı su gəlməyəcəyinə, ununun arpa olacağına inanır. Qeyd edilən qəsidə başdan-sona bu cür bədbin ruhlu bənzətmələr ilə doludur.

Şairin eyni ruhda yazdığı və şeir sənəti baxımından diqqətə layiq digər bir şeiri isə heca vəznində yazdığı 30 bəndlik “Baykuş” (“Bayquş”) şeiridir. Bayquşa xitabən yazılmış bu şeirdə müəllif bayquşun timsalında özünü, şəxsiyyətini və iç dünyasını simvolizə etmişdir. Bədbəxtliyini, yalnızlığını, ac və kədərini, dünyaya küskünlüyünü, tərki-dünyalığını bayquş vasitəsilə təsvir edən şair gözəl bir sənət nümunəsi yaratmışdır [4, səh.27].

Bilmem ne üçün mahzunsun baykuş  
Yalnız gezersin mecnunsun baykuş  
Harabalarda yapmışsın yuva  
Cihan bağından küskünsün baykuş

\*\*\*

Bilmem ne için mahzunsun baykuş,  
Yalnız gezersin Mecnunsun baykuş,  
Harabelerde yapmışsın yuva,  
Cihan bağından küskünsün baykuş.

\*\*\*

Adem oğlundan nefret eylersin  
Bağ bağçadan hicret eylersin  
Gonca nergisle yoktur ülfetin

Bilmem sen kime meftunsun baykuş [11, səh.249]

Şairin yaradıcılığında hakim mövqe tutan bu bədbinlik ruhu həmkarlarının da nəzərindən qaçmamışdır. Bunu dilə gətirən ədiblərdən biri də Mehmet Merdan olmuşdur: “Başqa şairlərin də əsərlərində pessimizm hiss olunur. Lakin, heç biri Osman Məzlum qədər güc və dərinlik göstərməmişdir” [4, səh.30]. Bu sözlər müqabilində Osman Məzlum şairi şeir sənətindən anlamamaqda ittiham etmiş və ona “Şiirimde Teşəüm Zahiyesi” başlıqlı 91 beytlik mənzum cavab yazmışdır:

Tənqid ediyor böylece eşarımı çoklar,  
Fehm eylemeden fırlatıyor nazmıma oklar.  
Müştağ-ı edeb! Sen beni hoş anlamıyorsun,

Elden soruyorsun beni sen dinlemiyorsun.

Bilmezsən uçar hangi ufuklarda hayâlim,

Kimden və nədən neşet eder derd ü melalim [11, səh.237].

Şairin Mehmet Merdanın sözlərinə bu cür kəskin reaksiya verməyi güman ki, Merdanın həmin dövrdə geniş yayılmış sərbəst şeir cərəyanının nümayəndəsi olmasından irəli gəlir. Sərbəst şeirə qarşı amansız mövqə tutan şair bu növ şeiri tör-töküntü, boş söz, əruz dalğalarının sahilə vurduğu çör-çöp adlandırmış, bunun müqabilində divan şeirini bəzəkli gəlinə bənzətmişdir ("Şiir və Şairlər" qəsidəsi).

Failat[ün] mevcleri dehşet saçar sahillere,

Şi`r-i serbest hep kenara attığı has harıdır.

Haclegahta bir gelindir eskidivan şirimiz,

Lafz-ı mucem gerdeninde lülü-i şehvarıdır [11, səh.246].

Xoryat janrının vətəni sayılan Kərkükdə yaşayıb yaradan şair bu janrdan yan keçməmiş, ustalığını bu sahədə də nümayiş etdirmişdir. Hər bir türkmən şairi kimi o da söz sənətində ilk addımlarını bu janrla atmış, daha sonra divan şeirinə keçmişdir. O, sonsuz sayda cinaslı və cinassız xoryatların müəllifidir. Bəzi ədəbiyyatçıların fikrinə görə, xoryat yazma sahəsində rekord sayı imza atmışdır [7, səh.214]. Yerli xoryatların təsiri ilə yazdığı xoryatlarda bəzən yerli xalq deyimlərdən istifadə etmiş, istisnasız olaraq hər birini ana dilində yazmışdır [4, səh.26]. Digər şeirlərində olduğu kimi xoryatları da bədbin əhval-ruhiyyədə, şikayətdən xali deyildir. Lakin, bununla yanaşı milli və dini hisslərə, vətən sevgisinə, məhəbbətə, bir sıra ictimai problemlərə həsr olunmuş xoryatları var.

Seherden falım budur,

Din ara,

Derdim melalim budur,

Devlet ara din ara,

Cihan bir dunegirse,

Kiyametdine bağlı,

Değişmez halım budur [10, səh.329]. Dünya emri dinara [7, səh.215].

\*\*\*

\*\*\*

Yad elinde,

Mazlumdu benim namım,

Öt bülbül ya dalında,

Hazret-Ali imamım,

Bir diyar mezarossın,

Hasan Hüseyin aşkına,

Kalmasın yad elinde [8, səh.39].

Hudam versin meramım [11, səh.255].

\*\*\*

\*\*\*

Kerkü gümmahmur Kerkük, Yaz mene,  
 Tarihte meşhur Kerkük, Bahar sene, yaz mene,  
 Barın yadlar yiri, O kalem kaşlarıvla,  
 Bağvanı mağdur Kerkük [9, səh.26]. Hammıderdiv yaz mene [1, səh.355].

Osman Məzlum 25 yaşından etibarən şeirlərini yerli “Kəkük” qəzetində və 1961-ci ildə fəaliyyətə başlayan “Qardaşlıq” jurnalında nəşr etdirirdi. Kitab halında çap edilmiş əsərlərinə isə “Kerkük Horyatlar”, “Abidin”, “Gölümün Defterinden”, “Horyatlar”, “Horozla Hasbihalim ve Horoz Horyatlarım” daxildir [11, səh.232; 5, səh.437].

**Nəticə.** İraq-türkman ədəbiyyatında pessimizm və acı duyğuların, eyni zamanda dərin vətənpərvərlik və milli duyğularının daşıyıcısı olan Osman Məzlum özündən sonra böyük ədəbi irs qoyub getmişdir. Divan şeiri ənənələrinə üstünlük verməsi, dilinin qəlizliyi, ərəb-fars sözlərinə geniş yer verməsi baxımında şairin yaradıcılığı müasir dövrə uymasa da, hələ də yüksək qiymətləndirilir və sevilir. O, ərüz və heca vəznində göstərdiyi ustalığı xoyrat janrında da göstərmiş, şeir ilə yanaşı nəsr sahəsində də özünü sınamışdır. Onun divan ədəbiyyatına dair yazıları bu günə kimi maraqla oxunur. Şeirlərində istifadə etdiyi canlı təsvirlər və təşbehlər üslubuna ayrı bir rəng qatmışdır.

### Ədəbiyyat

1. Akkoyunlu Z., Saatçi S., (1991) Irak müasir türk şairləri antolojisi, Ankara, Mas Matbaacılık, 662 s.
2. Başlangıcından günümüze kadar Türkiye dışındaki türk edebiyatları antolojisi, 32 cildə, VI c., Ankara, Kültür Bakanlığı, 1997, 485 s.
3. Bəndəroğlu Ə., (1989) İraq-Türkmən ədəbiyyatı tarixinə bir baxış, 2 cildə, I c., Bağdad, TKİY., 452 s.
4. Erbilli E.H.M., (2012) Osman Mazlum ve Divançesi (hayatı, edebi kişiliği ve eserleri), Konya, Selçuk Üniversitesi, 237 s.
5. İbrahimov S., (2015) Divan ədəbiyyatının poetikası, Bakı, “Bakı Universiteti” nəşr., 127 s.
6. Nağısoylu M., Klassik ədəbi irslə bağlı dəyərli nəşr, "Divan ədəbiyyatı sözlüyü" <http://www.anl.az/down/meqale/525/2014/oktyabr/399366.htm>
7. Öbek A.İ., 20. asırda Kerküklü bir divan şairi: Osman Mazlum (1922-1995), [http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/1998\\_05/1998\\_05\\_16\\_Obek.pdf](http://www.tdk.gov.tr/images/css/TAE/1998_05/1998_05_16_Obek.pdf)

8. Saatçı Ö., (2012) Kerkük hoyrat ve manilerinde milli duygular I, “Kardeşlik” dergisi, Ekim-Aralık, yıl.14, sayı.56, s.39
9. Saatçı Ö., (2015) Kerkük hoyrat ve manilerinde yurt sevgisi 2, “Kardeşlik” dergisi, Temmuz-Eylül, yıl:17, sayı:67, s.26
10. Sadettin Y., Osman Mazlumun şiirlerinde ve hoyratlarında kötümserlik duyguları <http://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=103067>
11. Terzibaşı A., (2013) Kerkük Şairleri, 4 ciltte, III c., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 424 s.